

אבני החושן – גלויות או מוסתרות?

א. "אורים ותומים... בתוך החושן"	ז. "לכבוד ולתפארת"
ב. השואל אינו רואה את האבנים	ח. פתיחת כפלי החושן
ג. "ונתת אל החושן"	ט. "ואחד [אוחזן] באבנים טובות"
ד. "אותיות בולטות... כנגד פניו"	י. "באותה שעה נסתכל יהושע בי"ב אבנים"
ה. "מלואת אבן"	יא. עדות מבית שני
ו. מדוע נכפל החושן?	יב. סיכום הדברים

הרב אביגדור אלבום זצ"ל חיבר קונטרס בשם 'בענין אבני החושן'¹, שתכליתו להוכיח שאבני החושן לא היו גלויות, אלא היו חבויות בתוך כפלי החושן, ומחוברות לכפל החיצוני של החושן מצדו הפנימי. כאשר הכהן הגדול שאל באורים ותומים, היה עליו לפתוח את החושן, וכך ראה לנגד עיניו את האותיות מימין לשמאל.

אחר העיון, לא מצאנו בדבריו ראיה ברורה להיסמך עליה, ואדרבה, חלק מראיותיו הן ראיה לסתור, מלבד ראיות נוספות כנגדו, כפי שיבואר בעז"ה.

ראיות הרב המחבר, ותשובתן בצידן:

א. "אורים ותומים... בתוך החושן"

רש"י ביומא עג ע"א ד"ה "השואל פניו כלפי נשאל והנשאל פניו כלפי שכינה" מפרש:

השואל – מלך או אב"ד. פניו כלפי נשאל – כלפי כהן. כלפי שכינה – כלפי אורים ותומים ושם המפורש שבתוך החושן.

משמעות לשונו שיש בחושן שני דברים: 'אורים ותומים' ו'שם המפורש'. אם כן ה"אורים ותומים" הם האבנים, וגם עליהם אומר רש"י שהם "בתוך החושן".

בפירושו לתורה (שמות כח, ל) אומר רש"י אחרת: "את האורים ואת התומים – הוא כתב שם המפורש, שהיה נותנו בתוך כפלי החושן", אם כן האורים ותומים הם הכתב ולא האבנים, ורק הכתב בתוך החושן. אך מדבריו ביומא נראה שהאורים והתומים הם חפץ בפני עצמו ואף הוא בתוך החושן.

יש לדחות ראיה זו בשני אופנים: האחד, ש"בתוך החושן" אינו מוסב על "אורים ותומים", אלא רק על "שם המפורש". השני, ש'אורים ותומים' הם שם לקלף ובו שם

1. מאמר דומה פורסם ע"י בנו הרב יוסף יחיאל אלבום בתחומין כרך כז עמ' 480.

המפורש, כדבריו בפירושו לתורה, ורש"י מוסיף "ושם המפורש" כאומר: ושם המפורש **שבהם**, כדי להסביר מהי ה'שכינה' האמורה כאן.

הרב המחבר מודה (אות ו) שמלשון רש"י על התורה משמע שהשם המפורש בלבד הוא שהיה בכיס שבחושן, אלא שלדעתו כוונת רש"י עה"ת רק להשלים דבריו שלא ביאר בגמרא. לעניות דעתי זוהי סברה רחוקה מאוד, שרש"י בפירוש החומש סמך על הלומד שידקדק בלשונו ביומא ויבין שהאבנים בתוך הכיס, ובא להוסיף בפירוש התורה שגם הכתב מצוי שם.

ב. השואל אינו רואה את האבנים

מלשון הגמרא ביומא שם: "השואל [המלך וכיו"ב] – פניו כלפי נשאל [הכהן הגדול], והנשאל – פניו כלפי שכינה", משמע שהשואל אינו יכול לראות את האבנים. והרי על פי ההבנה המקובלת איפכא מסתברא, שהשואל עומד מול האבנים ורואה אותם, ואילו הכהן הגדול יכול לראות את הכתוב רק בדוחק. ולפי דרכו הרי זה מיושב, שרק הכהן הגדול פותח את החושן ורואה את האבנים.

אכן, הכסף-משנה (הל' כלי המקדש פ"י ה"א) כבר התקשה בלשון הגמרא כעין קושיית הרב המחבר, וז"ל:

ורבינו [הרמב"ם] לא בחר בפרש"י [ש"השכינה" כאן היא האורים ותומים, אלא פירש שהיא ארון הברית], משום דאם כן מאי 'והנשאל פניו כלפי שכינה' דקתני, כיון דלאורים ותומים קרי שכינה, הרי האורים ותומים היו על לבו, ולא שייך למיתני 'פניו כלפי שכינה', דמשמע דאפשר שלא יהיו פניו כלפי החושן. ועוד, שאם השואל פניו כלפי הנשאל קאמר, הוה ליה למימר 'השואל פניו כלפי שכינה', מאחר דלאורים ותומים קרי שכינה.

מקושיותו מבואר שלא הבין את הגמרא על פי רש"י כדברי הרב המחבר, שהרי אם הכהן פותח את החושן ומביט באבנים – אין מקום לשתי קושיות הכס"מ: הראשונה, משום שיש לפרש ש'כלפי שכינה' היינו בשעה שהחושן פתוח והאבנים גלויות, ואין מקום לתמיהה "דמשמע דאפשר שלא יהיו פניו כלפי החושן". והשניה, שאין מקום לומר "השואל פניו כלפי שכינה", כי האבנים מוסתרות מן השואל.

ליישוב קושיית הרב המחבר יש לומר, שאמנם השואל יכול להסתכל על האבנים הגלויות, אבל מצד הדין עליו להסתכל על פני הנשאל דווקא, ואילו הנשאל צריך להוריד את ראשו לכיוון החושן ולהביט באבנים. וטעמו של דבר, שהשואל צריך להראות שהוא נזקק לנשאל, ואין בכוחו לשאול ישירות מפי הגבורה, ככתוב "ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים" (במדבר כ"ז, כא; וראה רש"י שם, שפירש את ההמשך: "על פיו יצאו ועל פיו יבואו" – על פיו של אלעזר!). הנשאל,

לעומת זאת, צריך להביט באבנים כדי להבין את התשובה, וגם כדי להראות שתשובתו מפי הגבורה.

ג. "ונתת אל החושן"

הראיה העיקרית של הרב המחבר, שעליה הוא חוזר בסגנונות שונים כמה פעמים, היא זו: לשון התורה (שמות כח, ל) "ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים" משמעה, שהאורים והתומים מצויים בתוכו ממש. ובשלמא לשיטת הסוברים שהאור"ת הם שמות קדושים, כגון רש"י הנ"ל – ניחא, אבל לשיטת הרמב"ם וסיעתו, שהאור"ת אינם כתב ובו שם המפורש אלא האבנים עצמם (והמחבר מסייעו מהירושלמי ביומא ומפשטי הכתובים, ועיין גם 'שערי היכל' על מסכת יומא, מערכה לה), נמצא שהאבנים בתוך החושן.

אכן, רובא דרובא מרבתינו הראשונים סברו כרש"י: הרמב"ן והרשב"ם (ראה לשונו להלן) ורבנו בחיי בשמות כ"ח, הריטב"א (יומא עג ע"ב) והסמ"ג (מ"ע קעג). והטעם העיקרי לפירושה הוא קושיית המחבר, מהו "ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים"? ומבואר מדבריהם שלא פירשו כמחבר, שהאבנים מצויות בתוך הכיס של החושן.

מסתבר שגם הרמב"ם יודה שזהו פשוט הכתוב, שהאורים והתומים הם עצם נפרד, אלא שהוכרח לפרש אחרת מכוח דברי חז"ל, כדברי בנו ר' אברהם בפירושו לשמות שם: "ונתת אל חושן – דקדוק הלשון מורה שהאורים והתומים דבר זולת האבנים, והחכמים ז"ל אומרים שהם תוארים לאבנים". כלומר, ר"א בן הרמב"ם מרגיש בדוחק הפירוש, אבל הוצרך לכך מכח הבנתו בדברי חז"ל (כגון הירושלמי ביומא המובא בדברי הרב המחבר), שהאבנים הם האור"ת. אך לא כתב בגלל זה פירוש חדש לפסוק כדברי המחבר, שהאורים והתומים – האבנים – ניתנים בתוך כיס החושן.

מצד הפשט אכן קשה לפרש שהאור"ת הם האבנים, שהרי מבואר בתורה שכבר בשעת עשיית האפוד והחושן "וימלאו בו ארבעה טורים אבן וכו' (שמות ל"ט), ואילו בויקרא ח', כאשר משה מלביש את אהרן בימי המילואים, אומר הכתוב: "ויתן אל החושן את האורים ואת התומים", ואם הכוונה לאבנים – הרי כבר ניתנו!

על כל פנים, גם אם בנתינת האבנים עסקינן, הרי מצאנו לשון 'נתינה אל' שאין משמעה דווקא להכניס פנימה למקום מכוסה, כגון ביחזקאל (מהי"ט): "ולקח הכהן מדם החטאת ונתן אל מזוזת הבית ואל ארבע פנות העזרה למזבח ועל מזוזת שער החצר הפנימית", ותרגם יונתן: "על סקופת ביתא".

ד. "אותיות בולטות... כנגד פניו"

ראיה נוספת הביא המחבר מלשון הרמב"ם (כלי המקדש פ"י הי"א):

ורואה בו במראה הנבואה... באותיות שבולטות מן החושן כנגד פניו.

מלשון זו משתמע שהאותיות כתובות לכיוון הכהן הנושא את החושן, דהיינו שהאבנים קבועות בתוך הכפל.

אך נראה שהרמב"ם דקדק לכתוב "במראה הנבואה": דרכו של הרמב"ם למעט בניסים, ולכן פירש שהאותיות אינן בולטות או מצטרפות בחוש ממש, אלא הכהן ברוח קדשו רואה אותן כך, וממילא אין תימה שהוא רואה "כנגד פניו". וכך כותב במפורש המאירי (יומא עא ע"ב): "והאותיות הצריכות לתשובה נדמה לו במראה הנבואה כבולטות כנגד פניו".

ה. "מלואת אבן"

המחבר לומד מלשון התורה "ומלאת בו מלואת אבן" (שמות כ"ח, יז), ש'מילוי' זה הוא הכנסת האבנים לתוך ה'כיס' הנוצר בין קפלי החושן.

אכן, פירוש זה מובא באבן-עזרא (בפירושו הקצר לשמות כ"ה, ז) בשם חכם בלתי ידוע בשם 'יוסף הבבלי' (וכמובן אינו המוזכר בגמרא בשם זה):

ויאמר יוסף הבבלי, כי טעם 'מלואים' בעבור היות החושן כפול והאבנים באמצע. ואחרים אמרו כי נקראו כן בעבור היות החושן מלא אבנים [כלומר, משובץ כולו באבנים], והאפוד אינו כן, כי הוא גדול ושתי אבנים לבדם על שתי כתפותיו. והגאון אמר כי טעם 'מלואים' – הדבק האבנים בחושן ויהיו ערוכים.

אך כל רבותינו לא פירשו כיוסף הבבלי: לשון רש"י (שמות שם): "מלאת בו – על שם שהאבנים ממלאות גומות המשבצות המתוקנות להן קורא אותן בלשון מלואים". והרמב"ן (שמות כה, ו) האריך להשיב על רש"י, ופירש אחרת:

אבל ענין מלואים הוא, שתהיינה האבנים אבני שלמות שנבראו כך, ולא תהיינה אבני גזית... ולכך תרגם אונקלוס אשלמותא, כי לשון מלוי כלים או גומא בתרגומו מלוי ממש, 'ותמלא כדה' (בראשית כ"ד, טז) 'ומליאה', וכן כולם, אבל כאן תרגם המלוי ללשון שלמות, וכן 'מלא אותם חכמת לב' (להלן ל"ה, לה) 'אשלם', כי איננו דבר שימלא כלי, אבל הוא שלימות, שהיו שלמים בחכמה, וזה טעם 'ובחרשת אבן למלאת' (להלן ל"א, ה), שידעו לפתח פתוחי חותם באבנים במלאותם.

הרמב"ן אף אומר במפורש, שהאבנים אינן ממלאות כלי כלשהו, כלומר, שאינן מוכנסות לתוך כלי! ופירש כך גם את תרגום אונקלוס: "ותשלים ביה אשלמות אבנא".

המחבר מסתמך גם על לשון הכתוב "ומלאת בו", שמשמעה: בתוכו ממש, הרי שמילוי האבנים הוא בתוך כיס. ואף זו אינה ראייה, שהרי בכמה וכמה מקומות נאמר 'בו' על חיצוניותו של הדבר, כגון בבראשית (כ"ח, יב): "והנה סלם מצב ארצה... והנה מלאכי אלקים עולים וירדים בו", ושם (ל', לה): "ויסר ביום ההוא את התישים... כל אשר לבן בו", ובויקרא (ו', ה): "והאש על המזבח תוקד בו", והרבה כיוצא בזה.

ו. מדוע נכפל החושן?

המחבר שואל על שיטת הרמב"ם: אם אין 'שם המפורש' לתת בתוך החושן, מדוע הוצרך החושן להיות כפול? על כרחנו, לכאורה, לצורך מתן האבנים.

ברם, על שאלה זו השיב כבר בנו של הרמב"ם, ר' אברהם (שמות כ"ח, טז): "כפל עוביה כדי שיוכל לקבוע את האבנים ולסדר אותן בה", כלומר, הבד יהיה מספיק עבה כדי לשבץ בתוכו את האבנים. ובהמשך תיאר בפירוט את השיבוץ ועובי הבד הנדרש לכך: "שיחרוץ בתחילת אריגת החושן חריץ של עינים שקועות משאר שטח החושן, כדי להשקיע בתוכן קצת עובי האבנים, וישימו בהן את האבנים כמו ששימו את אבני החן בחותמות ובצניפים וכיוצא בהם, כפי מה שאנחנו רואים היום, וכאשר ניתנו אותן האבנים באותן העינים החרוצות הן סותמות אותן וממלאות אותן".

אכן הרמב"ן, הסובר כרש"י בעניין הקלף ובו השם המפורש, כותב (שמות כ"ח, ל): "אבל הם כדברי רש"י, כתב שם המפורש נתון בין כפלי החושן, ולכך הוצרך להיות כפול", ולא כתב כדברי המחבר, שהכפל נועד להכניס בתוכו את האבנים.

ומן התורת-כהנים (ויקרא נדבה פרשתא י, ז) משמע קצת כר"א בן הרמב"ם: "כיוצא בו אמר רבי יהודה: 'ועשית חשן משפט מעשה חושב כמעשה אפוד תעשנו', יכול כשם שזה כפול זה כפול? ת"ל 'זהב', לזהב שוה לו, לא שוה לכפילות". אם הכפילות נועדה להכניס דבר מה בתוך החושן (שם המפורש, או האבנים כטענת המחבר), מה ההוה-אמינא שגם האפוד יהיה כפול?

המחבר מוכיח עוד מלשון הרשב"ם (שמות כ"ח, טז): "כפול – כעין כיס. לפי שנותנין לתוכו האורים והתומים", ומוסיף המחבר: "ולפי השיטה שהא"ת הם האבנים – משמע שאת האבנים נתנו בתוך הכפל של החושן שהיה כמו כיס". אך הרשב"ם עצמו להלן (פס' ל) כותב: "את האורים ואת התומים – כעין השבעות על שמות בדבר הק' שהיה נותן בחשן להגיד משפטן וצורכיהם".

ז. "לכבוד ולתפארת"

הסברה העומדת ביסוד שיטת הרב המחבר מבוארת בסוף דבריו (אות כא), שמפני קדושתם הגדולה של האו"ת לא ראוי שכל ישראל יזונו עיניהם מאבני החושן.

אולם התורה אומרת במפורש (שמות כ"ח, ב) שכל בגדי הכהן הגדול נועדו "לכבוד ולתפארת", דהיינו, שהרואים אותם יתפעלו מיופי הבגדים ויכבדו את ה' ואת מקדשו ומשרתיו הכהנים. וכך לשון הרמב"ן שם: "לכבוד ולתפארת – שיהיה נכבד ומפואר במלבושים נכבדים ומפוארים... כי אלה הבגדים לבושי מלכות הן, כדמותן ילבשו המלכים בזמן התורה, כמו שמצינו בכתנת... והמצנפת ידועה גם היום למלכים ולשרים הגדולים... והאפוד והחשן לבוש מלכות, כענין שכתוב (דניאל ה', טז) 'והמניכא די דהבא על צוארך', והציץ נזר המלכים הוא". ועניין 'המניכא' הוא רביד זהב, שפירושו זהב משובץ אבנים, עיין ירושלמי בשבת פ"ו ה"ב, שדנו על המניכא דדניאל מצד "כל המחובר לכסות הרי הוא ככסות". ומה שכתב הרמב"ן בהמשך: "ועל דרך האמת 'לכבוד ולתפארת' יאמר שיעשו בגדי קדש לאהרן לשרת בהם לכבוד השם השוכן בתוכם ולתפארת עזם" אינו שולל, כמובן, את דרך הפשט דלעיל.

ולשון ספר המצוות לרמב"ם (מ"ע לג): "וכבר בארו בספרא שלבישת בגדים אלו מצות עשה והוא אמרם: 'ומנין שאין אהרן לובש בגדים אלו לגדולתו אלא כמקיים גזירת המלך'... ואע"פ שהם בתכלית היופי, שהם מזהב ושוהם וישפה וזולתם מן האבנים היפות, לא יכוין בהם היופי אלא לקיים הציווי שצוה האל למשה לבד והוא שילבש אלו הבגדים תמיד במקדש". אם כל האבנים היפות מוסתרות, מה שייך שיתכוון ללובשם מפני היופי?

ולשון ר' אברהם בן הרמב"ם בשמות כ"ח, ב: "לכבוד ולתפארת – למי שילבש אותם לעיני מי שיראה אותו".

ח. פתיחת כפלי החושן

לשיטת המחבר, לא ברור כיצד הכהן פותח את החושן בשעה שהוא שואל באורים ותומים. הרי בארבע זוויותיו של החושן יש ארבע טבעות, המחברות אותו לאפוד (שם הל' ח), והמפריד את החושן מן האפוד עובר ב"ולא יזח החושן מעל האפוד" (שמות כ"ח, כח ויומא עב ע"א). אם כן, כיצד ניתן לפתוח את החושן ולראות את מה שטמון בו? מן השרטוט בשער הקונטרס נראה שכוונת המחבר שהטבעות אכן נשארות במקומן, אבל חלק מן החושן נפתח גם ללא פתיחת הטבעות. והדברים אינם ברורים: מהו הדבר שמחזיק את הכפל בדרך כלל, ומאפשר לפתחו בעת הצורך? האם היו לחושן כפתורים? הרדב"ז (הל' כלי המקדש פ"ט ה"ו) כותב, שהחלק הכפול תפור או

ארוג, כך שאי אפשר לפותחו בלא קריעה. וגם אם חלקו העליון פתוח, כעין כיס, קשה לפתחו במידה כזו שמאפשרת לראות את כל האותיות.

ט. "ואחד [אוחזן] באבנים טובות"

שנינו בתמיד פ"ז מ"א:

בזמן שכהן גדול נכנס להשתחוות שלושה אוחזין בו: אחד בימינו ואחד בשמאלו ואחד באבנים טובות.

הרמב"ם ורוב המפרשים מסבירים שמדובר באבני האפוד, וטעם האחיזה – לסייעו. לעומתם הרא"ש מפרש שמדובר באבני החושן, ולשיטתו אולי טעם האחיזה למנוע נזק לאבנים בשעת ההשתחויה בפישוט ידים ורגלים. על כל פנים מפירוש הרא"ש מבואר להדיא שאבני החושן גלויות.

י. "באותה שעה נסתכל יהושע בי"ב אבנים"

ראיה ברורה שהאבנים גלויות מלשון מדרש תנחומא (פרשת וישב סי' ב):

באותה שעה נסתכל יהושע בי"ב אבנים שבאבני אפוד שהיו על לבו של כהן גדול וראה אבן שבט יהודה שכהן אורה, שכך היה משפט החשן: כל שבט שעושה מצוה – מגיה אבנו ומבהיק אורה, וכל שבט שעובר עבירה – אבנו כהה.

מבואר, שהאבנים נראו לא רק בשעה שהכהן פותח את החושן בשעת השאלה, אלא תמיד היה כך.

יא. עדות מבית שני

מקור ברור מעדות מתקופת הבית השני מצוי ב'אגרת אריסטיאס', אגרת מימי הבית השני, המתארת את תרגום השבעים על ידי תלמי המלך, וכוללת גם תיאור של המקדש. האגרת מצוטטת על ידי מחברים שונים, כגון התפארת-ישראל ב'סימני צורת בית המקדש' אות א. זו לשון האגרת הנוגעת לעניינו (סי' צרצט):

השתוממות גדולה אחזתנו כשראינו לאלעזר בעבודה, והדרת הלבוש והתפארת שנראתה בכתונת אשר היה עטוף בה ובאבנים היקרות אשר עליה... על חזהו הוא נושא מה שנקרא חושן, והוא ממולא שתים עשרה אבנים שונות למיניהן משובצות בזהב ועליהן שמות ראשי השבטים לתולדותם וכל אחת נוצצת בצבע טבעה ותכונתה אשר לא יתואר... מראה כל הדברים האלה עושה יראה ופחד ונראה לאדם כאילו בא לעולם אחר מחוץ לעולם הזה.

כדברים אלה משתמע גם מכתבי יוסף בן מתתיהו (מלחמות היהודים ה,ה,ז), המפרט את בגדי הכהן הגדול, כולל אבני האפוד ואבני החושן, בלא לציין שאבני האפוד גלויות ואבני החושן מוסתרות.

יב. סיכום הדברים

א. אין שום ראייה ברורה להיות האבנים בתוך כיס החושן, ולא מצאנו מי שסובר כן, פרט לחכם בלתי ידוע המוזכר בפירוש אבן-עזרא.

ב. מדברי חז"ל במדרש נראה שהאבנים היו גלויות לעין כל רואה, וכך משתמע מפירושי הראשונים לפסוקים "ונתת אל החושן את האורים ואת התומים", "ומלאת בו מלואת אבן", "רבוע יהיה כפול", כל אחד על פי דרכו.

ג. יותר מפורש הדבר בלשון הרמב"ן, שהאבנים "איננו דבר שימלא כלי", ובספר המצוות לרמב"ם, על כך שיש בלבישת האבנים עניין של יופי לכהן, וברא"ש, על השתחויית הכה"ג.

ד. סיוע לדברים אלו מעדויות מימי הבית השני.